

УДК 347.97/.99

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.52>**Ольга Українець,**

аспірантка

Інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЛЕГІТИМАЦІЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ: ПІДХОДИ ДО ДЕФІНІЦІЇ

У статті здійснено комплексне дослідження поняття «легітимізація судової влади». Установлено, що основні функції складників державної влади (зокрема судової) постійно змінюються. Виникає необхідність у розумінні того, що поняття «перехід на новий етап розвитку держави», як правило, явище тривале, складне й потребує суспільної легітимізації на всіх рівнях.

Суддя має бути авторитетним, адже авторитет є однією з форм здійснення влади. Так, у професійній і повсякденній діяльності суддя повинен дотримуватися правил професійної етики, які спрямовані на утвердження поваги до високого статусу судді та авторитету судової влади в суспільстві. Але така авторитетність не завжди притаманна суддям. Як наслідок – суспільство судам не довіряє. Рівень недовіри близький до відмітки, коли час говорити про делегітимізацію судової гілки влади як такої.

Розкрито основні теоретико-методологічні підходи до визначення легітимності у формально-правовому й політико-правовому вимірах. Зроблено висновок, що термін «легітимність» належить до найбільш поширених і суперечливих категорій у політично-гуманітарних науках і не тільки. Підходи до розуміння цього поняття, не кажучи вже про його значення в сучасній політико-правовій сфері, є предметом жвавих наукових дискусій. Зарубіжний досвід теж констатує, що легітимність – це нестійке поняття, яке може застосовуватися до будь-яких категорій і правовідносин.

Акцентовано увагу на дослідженні співвідношення з іншими поняттями, такими як легальність і законність. Досліджено погляди зарубіжних і вітчизняних учених на проблему легітимізації судової влади. Сьогодні детально простежується етимологія терміну «легітимність» від суто юридичного розуміння її як законності в політико-правових працях Давнього Риму й до сучасного політико-соціологічного-правового її бачення з позицій справедливості, законності, доцільності й урахування етично-моральних норм. Детально акцентується увага на типології легітимності за М. Вебером. Сформульовано авторське визначення легітимізації судової влади. Виокремлено сутність легітимності судової влади. Виявлено зв'язок дефініції легітимізації судової влади з правовим аспектом. Наведено основні напрями підвищення рівня легітимізації судової влади й визначено необхідні перспективи розвитку в цьому напрямі.

Ключові слова: суд, судова влада, легітимізація, легітимність, авторитет, делегітимізація, законність, правопорядок, авторитет.

Постановка проблеми. З дати здобуття Україною незалежності її судову систему уряд використовував переважно у власних інтересах, аніж задля розбудови самостійної, прозорої та неупередженої гілки влади. Це призвело до необхідності докорінних змін і реформування окремих її інститутів. Варто констатувати той факт, що судова система в Україні досі не відповідає стандартам Ради Європи [1], таким як незалежність, чесність та ефективність. Україна стала членом Ради Європи 9 листопада 1995 року. Відповідно до Статуту Ради Європи, наша країна представлена в усіх трьох головних органах Організації: Комітеті міністрів, Парламентській асамблеї та Конгресі місцевих і регіональних влад. Діяльність представників

України в заходах Ради Європи відбувається за такими напрямками, як права людини, юридичні питання та реформування судочинства, боротьба з корупцією, відмивання грошей, тероризмом, соціальне забезпечення, місцева та регіональна демократія, збереження культурної спадщини, гендерна рівність і забезпечення прав національних меншин. Тобто можна говорити, що певні важливі кроки в напрямі переходу на новий етап державного розвитку вже набувають своєї форми й упроваджуються.

За твердженнями фахівців, із переходом на кожний новий етап розвитку держави відбувається повна або часткова заміна її функцій, так би мовити, відмирання застарілої системи. За такої умови може скластися

уявлення, що функції держави як основа функцій складників державної влади (зокрема судової) постійно змінюються. Тому необхідно розуміти, що поняття «перехід на новий етап розвитку держави», як правило, явище тривале, складне й потребує суспільної легітимізації на всіх рівнях [2]. Судова система не є в цьому випадку винятком.

Метою статті є дослідити наявні в юридичній доктрині підходи до дефініції поняття «легітимізація судової влади» та визначити її складники.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, рівень довіри до судової системи характеризується низькими показниками. Причини цього криються в різних сферах. Однією з них є те, що суддям бракує незалежності. Судові реформи, що тривають на теренах нашої держави, зосереджені не на покращенні доступу до правосуддя звичайному громадянину, а на переформатуванні суддівського корпусу, що робить його залежним від чинної влади.

Суддя має бути авторитетним, адже авторитет є однією з форм здійснення влади. Одним із критеріїв визначення авторитету є загально визнаний вплив особи в різних сферах суспільного життя, довіра суспільства до її позицій, заснованих на знаннях, моральній гідності й досвіді. І лише коли діяльність однієї особи не викликає заперечень і сприймається як постулат, ми можемо говорити про достатній рівень авторитету. Так, у професійній і повсякденній діяльності суддя повинен дотримуватися правил професійної етики, які спрямовані на утвердження поваги до високого статусу судді та авторитету судової влади в суспільстві [3]. На превеликий жаль, серед населення України до судів зокрема та до судової системи загалом абсолютної довіри й пошани сьогодні немає. Українці звикли, що середовище суддів закрите й неопублічне, спаяне корпоративною солідарністю і круговою порукою. Як наслідок – суспільство судам не довіряє. Рівень недовіри близький до відмітки, коли час говорити про делегітимацію судової гілки влади як такої.

Легітимізація влади як процес нерозривно пов'язана з легітимністю як об'єктом (метою). Варто відрізнити поняття «легітимність» і «законність», які описують якості судової системи, на відміну від «легітимізації», яка описує діяльність [4, с. 9–10]. Для характеристики функціонування судової влади важливою є саме її легітимність, що передусім означає визнання населенням права влади на примус щодо себе, згоду на підкорення такій владі, визнання її справед-

ливою та авторитетною, існування порядку, який уособлює така влада, найкращим для країни. Легітимність ґрунтується на довірі й прийнятті влади громадянами на підставі їхнього розуміння добра, справедливості, порядності й совісті. Існує й певний зовнішній аспект легітимності – визнання державної влади світовою спільнотою [5, с. 25].

Так, наприкінці ХХ століття концепція легітимності є однією з найуживаніших у політичному лексиконі політиків і науковців у різних галузях суспільних наук, але не завжди правильно використовуваною. Нею користувалися для пояснення різноманітних феноменів – від кризи капіталізму (Ю. Хабермас, К. Оффе) до демократизації авторитарних режимів (Х.Е. Чехабі, А. Стефан, Х. Лінц, С. Хантінгтон). Багато наукових шкіл оперують поняттями «обмеження легітимності», «легітимізаційна криза», «відсутність легітимності» для пояснення причин протестних рухів і кризи політичного режиму (Ю. Хабермас, К. Оффе, Е. Обершол) [6].

Можемо зробити висновок, що термін «легітимність» належить до найбільш поширених і суперечливих категорій у політично-гуманітарних науках і не тільки. Підходи до розуміння цього поняття, не кажучи вже про його значення в сучасній політико-правовій сфері, є предметом жвавих наукових дискусій. Зарубіжний досвід теж констатує, що легітимність – це нестійке поняття, яке може застосовуватися до будь-яких категорій і правовідносин [7].

Як відомо, одним із варіантів тлумачень категорії легітимний (від лат. “legitimus”, “legitima”, “legitimum”) є законний, правомірний, юридичний, правовий. У такому трактуванні цей термін може застосовуватись як синонім поняття «законний». Хоча етимологічно воно й означає законність, у концептуально значеннєвому змісті це поняття не може бути повністю розкрито поняттям легальності (від лат. legalis – законний), що означає формальну, юридичну законність. Виступаючи в якості складного семантичного поняття, воно включає й поєднує такі якості, як «авторитетність», «довіра», «відданість», «добровільність», «обґрунтованість», «справедливість», «законність», «правоздатність» і деякі інші [8, с. 26]. Сьогодні науковцями детально простежується етимологія терміна «легітимність» від суто юридичного розуміння її як законності в політико-правових працях Давнього Риму й до сучасного політико-соціолого-правового її бачення з позицій справедливості, законності, доцільності й урахування етично-моральних норм.

Зауважимо, що першими теоретиками легітимності влади, які передбачили веберівську методологію типів легітимності та влади, були Платон та Аристотель. Давньогрецький філософ Платон використовував метод об'єктивного ідеалізму, вважаючи, що ідеальна держава – це така держава, яка прагне справедливості й блага для власного народу. Політико-правові погляди Платона – це роздуми про те, якою має бути держава для того, щоб забезпечити гідне життя для своїх громадян. Платон стверджував, що на владу має право лише громадянин полісу, який володіє знанням для здійснення справедливого (легітимного) правління [9, с. 237]. Після Платона проблема аналізу системи державної влади була чітко сформульована Аристотелем у праці «Політика». Специфічною властивістю поглядів цього мислителя було те, що він прагнув не стільки описати та запропонувати ідеальну модель побудови системи державної влади, скільки ретельно проаналізувати ті об'єктивні функції, які має виконувати держава для того, щоб реалізовувати свою найважливішу мету, якою, за Аристотелем, було «служіння загальному благу» [10, с. 307]. Аристотель зробив не менш важливий внесок в осмислення феномена влади. Він доповнив її власним «органічним» елементом. Давньогрецький мислитель проводив паралель між державою-полісом та організмом і вважав, що так само, як виживання організму залежить від взаємодії його органів, виживання державної влади залежить від того, як організаційно та функціонально узгоджуватимуться органи державної влади. На думку Аристотеля, метою легітимної та правильної політичної влади є досягнення суспільного блага [11, с. 237]. Легітимний характер влади він убачав у тому, що відносини, які виникають всередині держави, – це відносини між членами суспільства, які мають рівні права й обов'язки.

Парадоксальним є той факт, що когнітивний прорив, який здійснила інтелектуальна еліта грецьких полісів, набув характеру соціальних практик у структурах управління Риму та в імперіях-республіках феодальної Європи. Так, римський сенат та імператор, щоб здобути владний авторитет, змушені були виступати свого роду «інституційною рамкою» народної згоди, являючи собою зачатки відмінності та єдності державності й громадянського суспільства. Авторитет у християнській Європі визначався як серце влади в двоедності її концентрації та зворотного розподілу. Схоже розуміння фундаментального співвідношення між владою й авторитетом знайшло яскраве вираження

в афористичній формі в Цицерона: «Влада в народі, авторитет у сенаті» [12, с. 64]. Легітимізаційні процеси державної влади епізодично розглядалися у зв'язку із занепадом полісів та імперій у стародавні часи, їх зумовлені дуалізмом розуміння інституту «влади» (релігійна, політична) в Європі в епоху Середньовіччя, осмислювалися крізь призму природних прав людини й ознак справедливості щодо функціонування влади в часи Просвітництва [9].

Німецьким соціологом Максом Вебером уведено поняття «легітимний тип влади». Концепція легітимності Макса Вебера є «домінуючою моделлю» для вивчення легітимності, незважаючи на те що вона часто піддається критиці. Так, учений у праці «Господарство і суспільство» визначає три ідеальні типи легітимності влади, наголошуючи, що поняття легітимна влада й авторитет синоніми. Учений вводить у соціологію таке поняття, як визнання, і перетворює його на категорію «орієнтація на іншого», що виявилось визначальним моментом соціальної дії. Сучасне суспільство, приймаючи правила легітимності влади, передбачає можливість різного розуміння її суті, де кожен із них може бути соціально визнаним, що означає – цінним та авторитетним. Тому легітимність – це не властивість соціального ладу, а властивість певного уявлення та визнання влади. Інакше кажучи, легітимна влада – це така, яка визнається тими, хто їй підкорюється, за рахунок надання їй привілеїв, винагороди у формі довіри, однак ці дивіденди необхідно постійно підтверджувати. З часів Макса Вебера прийнято розрізняти на основі мотивів поступливості саме «чисті» типи легітимності влади [13, с. 157].

Типологія легітимності, за М. Вебером, який виокремив три основні типи легітимності політичного панування: традиційний, харизматичний і раціонально-легальний – стала найвідомішою в політології. Названі типи легітимності політичної влади не існують у чистому вигляді. Кожний із них є поєднанням різних типів із переважанням тією чи іншою мірою якогось одного. Здійснюючи типологію різновидів легітимності, М. Вебер використав розроблену ним методологію так званого чистого, або ідеального, типу, яка в подальшому стала широко використовуватися в політології при класифікації різноманітних політичних явищ і процесів [14].

У роботах усесвітньо відомого німецького філософа Юргена Габермаса [15, с. 7] легітимність розглядалася як пов'язане з певним політичним порядком домагання бути визнаним правильним і справедливим. Легітимність означає гідність визнання

політичного порядку. Існує достатньо аргументів на користь вимоги визнавати певний політичний режим як добрий і справедливий. Легітимний лад, порядок – це такий суспільно-політичний устрій, що заслуговує на визнання. Легітимація є процесом визнання загальної прийнятності тієї чи тієї політичної організації суспільством.

Американський політолог Д. Істон виділив ідеологічну легітимність, яка опирається на переконаність індивідів у вірності тим ідеологічним цінностям, які проголошені владою (це найефективніший тип легітимності); структурну легітимність, що випливає з довіри населення до структур і норм режиму (до законів, органів влади); персональну легітимність, що має своїм джерелом віру громадян у компетентність лідера, його здатність відповідним чином використовувати владу. В умовах демократії подібний тип легітимності проявляється в повторному переобранні лідерів на виборах.

Французький політолог Т.Л. Шабо говорить про можливість демократичної (опирається на волевиявлення керіваних), технократичної (пов'язана з умінням володарювати) й онтологічної (відповідність влади універсальним принципам людського та соціального буття) легітимності [14]. Отже, опираючись на наведені вище погляди вчених, можна виділити легітимність у широкому розумінні як засвідчення або доведення законності й обґрунтованості існування соціально значущих дій, статусів чи інституцій. У вузькому розумінні легітимність розглядається через звернення до певних норм, направлених до чинних законів або до звичаїв.

Традиційно легітимність судової влади пов'язана з її природою, якій спочатку властивий авторитет, оскільки він передбачає підпорядкування, добровільне або примусове, рішеннями, які приймає суд. Варто зазначити, що дослідження проблематики саме легітимності судової влади в останні десятиліття в Україні свідчать про неможливість імплементації цієї ідеї в суспільство без одночасного впровадження морально-етичних цінностей. Співвідношення держави і громадянського суспільства не постійне. Навпаки, сфера їх впливу то звужується, то розширюється. Усе залежить від конкретної історичної ситуації. Однак у будь-якому випадку ці процеси супроводжуються питаннями про легітимність.

Легітимація – це складний соціальний процес, результатом якого є визнання народом справедливості судової влади. При цьому в сучасному українському суспільствознавстві поняття легітимності

дійсно використовують вузько: для оцінки й коментарів дій представників судової влади, верифікації їхніх практичних дій у площині відповідності законам і Конституції. Численні політологи, публіцисти, філософи, історики та представники різноманітних засобів масової інформації акцентують увагу лише на вимірах дотримання закону, що призводить до однобічного сприйняття процесу легітимізації та не розкриває багатства традицій і життєвого світу індивідуума. У цьому контексті можна говорити про те, що легітимна судова влада – це влада, встановлена відповідно до вимог, передбачених нормами права. Не легітимна судова влада є захопленням судової влади незаконними методами, з порушенням установленої процедури, ігноруванням правових норм. Якщо за вихідне брати громадську думку, то часто є можливість довести нелегітимність судової влади, але неможливо довести її незаконність.

Роз'яснення терміна «легітимація» в контексті судової влади ще й досі не знайшло свого остаточного відображення. Вона являє собою систему взаємопов'язаних елементів, які сукупно забезпечують законне функціонування. Її варто визначати як процес. Усі елементи цього процесу повинні бути взаємодоповнюючими та функціональними задля його дієвості. На підставі здійсненого аналізу концепцій і думок науковців визначимо основні фактори, правові засади, що впливають на рівень легітимації судової влади. По-перше, це форми закріплення легітимації судової влади; по-друге, це форми правової реалізації судової влади; по-третє, це форми контролю за легітимацією судової влади; по-четверте, це форми контролю з боку громадян за легітимацією судової влади. До ключових складників правової легітимності судової влади варто зарахувати: окреслене коло суб'єктів, які вправі здійснювати судову владу; особливі вимоги, що висуваються до суб'єктів судової влади; правову визначеність меж компетенції судової влади, її підсудність; правове закріплення процедури виконання судовою владою своїх функцій.

Висновки

Аналізуючи низку критеріїв, ми виявили основні напрями підвищення рівня легітимації судової влади й визначили необхідні перспективи розвитку в цьому напрямі. До таких критеріїв варто зарахувати: 1) рівень відповідальності судової влади перед населенням на державному, на регіональному, а також місцевому рівнях; 2) ефективність у здійсненні правосуддя,

законність і справедливість; 3) професіоналізм суддів і їхній рівень відповідальності є найважливішою ланкою в забезпеченні підвищення рівня ефективності судової влади; 4) активна участь інститутів громадянського суспільства в правовому житті.

Отже, підводячи підсумки, зазначимо, що цінним для суспільства може бути тільки легітимна судова влада. Судова влада легітимна, якщо спосіб її встановлення та результати діяльності узгоджуються, а не збігаються з правосвідомістю. Судова влада має значну свободу у виборі рішення і тим самим впливає на суспільну свідомість. Легітимна судова влада, захищаючи права людини, відображає й розвиває цінності суспільства. Інакше кажучи, легітимна судова влада – це така влада, яка визнається тими, хто їй підкорюється, за рахунок надання їй бонусу, винагороди у формі довіри, однак ці дивіденди необхідно постійно підтверджувати. Легітимність забезпечують цілі, засоби, методи, форми й рішення, які призводять до визнання судової влади легітимною.

Список використаних джерел:

1. Підтримка впровадженню судової реформи в Україні. URL: <https://www.coe.int/web/portal/home> (дата звернення: 01.01.2021).
2. Вебер М. Основные социологические понятия. Политика как призвание и профессия. Избранные произведения. Москва : Прогресс, 1990. С. 602–643, 644–706.
3. Хотинська-Нор О. Едика судді та свобода вираження ним думки в контексті рішень Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 284–289.
4. Cambridge University Press Legitimizing Identities: The Self-Presentations of Rulers and Subjects Rodney Barker Excerpt. URL: http://assets.cambridge.org/052180/8227/excerpt/0521808227_excerpt.pdf (дата звернення: 12.12.2020).
5. Судова влада в Україні: історичні витoki, закономірності, особливості розвитку. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1458-9/978-966-00-1458-9.pdf> (дата звернення: 10.08.2020).
6. Юрійчук Є.П. Електоральна легітимність та легітимація влади: термінологічні аспекти. *Актуальні проблеми політики* : збірник наукових праць. Одеса : Фенікс, 2010. Вип. 40. С. 202–211.
7. Berger, Joseph, et al. The Legitimation and Delegitimation of Power and Prestige Orders. *American Sociological Review*. 1998. Vol. 63. № 3. P. 379–405. URL: www.jstor.org/stable/2657555 (дата звернення: 29.12.2020).
8. Козлов С.В. О концептуальном анализе понятия «Легитимность». *Вестник ТвГУ. Серия «Философия»*. 2014. № 1. С. 26–34.
9. Козак Ю.-М.Р. Генеза наукового осмислення легітимації державної влади. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2. С. 236–250.
10. Опаленко Д.А. Историчний аспект дослідження категорії «державна влада». *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 302–311.
11. Підтримка впровадженню судової реформи в Україні. URL: <https://www.coe.int/web/portal/home> (дата звернення: 01.01.2021).
12. Новаченко Т.В. Авторитет керівника як тип легітимності влади. *Вісник НАДУ при Президентові України. Серія «Політичні науки»*. 2016. № 2. С. 62–67.
13. Вебер М. Хозяйство и общество. URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000306/index.shtml> (дата звернення: 22.12.2020).
14. Влада як системоутворюючий чинник політичної системи. Типи легітимності політичної влади за М. Вебером, Д. Істоном, Ж.Л. Шабо. URL: <http://studies.in.ua/ru/teoriya-politicheskikh-sistem-seminary/> (дата звернення: 10.09.2020).
15. Габермас Ю. До реконструкції історичного матеріалізму. *Філософія освіти*. 2014. № 2. С. 37–79.

Olha Ukrainets. Judicial power legitimation: approaches to definition

The article provides a comprehensive research of the judicial power legitimation notion. It is established that the main functions of the components of state power (specifically, the judicial one) are continuously changing. There is a need to understand that the notion of "transition to a new development stage of the state" is usually a long, complex phenomenon and requires social legitimacy at all levels.

The judge must be authoritative, as the authority is one of the forms of how the power is exercised. Therefore, while performing professional and daily activities, the judge must adhere to the professional ethics rules, aimed at establishing respect for the judge high status and the authority of the judicial power in society. But such authority is not always inherent in judges. This results the society to distrust the courts. The distrust level makes it prompt to discuss the judicial power delegitimation as such.

There is a reveal of the main theoretical and methodological approaches to determining the legitimacy in the formal-legal and political-legal dimensions. It is concluded that the term "legitimacy" belongs to the most common and controversial categories in the political sciences and humanities and beyond. Approaches to understanding this notion, not to mention its importance in the modern political and legal sphere, are the subject of the vigorous scientific debates. Foreign experience also states the legitimacy as an unstable notion that can be applied to any category and legal relationship.

There is a focus on the study of the relationship with other notions, such as legality and justice. The views of foreign and domestic scholars on the problem of the judicial power legitimation are studied.

As of today the etymology of the term legitimacy is traced in detail from its purely legal understanding of it as a legality in the political and legal works of ancient Rome to its modern political, sociological and legal vision from the standpoint of justice, legality, expediency and ethical and moral norms. Detailed focus is placed to the typology of legitimacy according to M. Weber. The author's definition of the judicial power legitimation is formed. The essence of the judicial power legitimation is highlighted. The connection between the definition of the judicial power legitimation and the legal aspect is revealed. The main directions of increasing the level of the judicial power legitimation are given and the necessary prospects for development in this direction are identified.

Key words: power, judicial power, democracy, legitimation, legitimacy, authority, delegitimation, legality, law and order, authority.

